

VU Research Portal

Die toekoms van die verlede: genealogie as sosiale wetenskap

Frijhoff, W.T.M.

published in

Familia. Quarterly Journal of the Genealogical Society of South Africa
1983

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Frijhoff, W. T. M. (1983). Die toekoms van die verlede: genealogie as sosiale wetenskap. *Familia. Quarterly Journal of the Genealogical Society of South Africa*, 20(4), 98-113.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

DIE TOEKOMS VAN DIE VERLEDE GENEALOGIE AS SOSIALE WETENSKAP

By geleentheid van die 100-jarige bestaan van die Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde in Den Haag het dr. W. Th. M. Frijhoff, sinds 1 Oktober 1983 hoogleeraar in die maatskappygeskiedenis aan die Erasmus-Universiteit te Rotterdam 'n lesing onder bostaande titel gehou. Weens die belangrikheid van dié onderwerp publiseer ons dit in die oorspronklike Nederlands. Die eerste gedeelte volg hieronder.

Genealogie ontstaat daar waar mense die behoefte voel om hul rekening te hou met hul verhouding tot die ontwikkelingslyne van kultuur. Hierdie stelling sal u ongebruikelijk in die ore klink. Ek ben u dus uitleg verskuldig.

Er bestaan veel misverstande oor wat genealogie werklik is, althans wat se — voor die sosiaal-historikus die ek ben — zou moete wees (1). Vaak, al te vaak, word genealogie vereenzelvig met stamboomonderzoek, met die simpele konstruksie van lysies of klusters van voorouders, afstammelinge of verwante. Verwantskapsrelasies in kaart bringe — of dit nu in opklimmende of neergaande lysie geskiedt, doet hier verder nie terzake — is ehter nie méér dan een beskrywende ondersoeksaktiwiteit, een metode om vanuit bepaalde vooronderstellinge een zeker doel te bereike. Zowel vooronderstellinge als doeleinde blywe daarby gewoonlik implisiet. Die ondersoeker gebruik die hulpmiddel dat hem word aangereikt, nameelik die model van die stamboom of stamreeks, van die kwartierstaat, van die parenteel. Hij stel sich geen vragte oor dat model, maar gebruik die soals een metselaar zijn troffel, een programmeur zijn software, een ambtenaar zijn rijksballpoint: in een door ervaring geskraagd vertrouwe dat die ding ten allen tijde sal werke. Bij die arbeid leeft hij vanuit die ingehoude bezetenheid van die versamelaar. Zolang er nog een hokje leeg is of een stukje van die puzzel ontbreekt, kent hij geen rust. Kan hij in die verlede geen stap verder terug, dan bevangt hem een gevoel van onbehagen voor die onoverskrydbare grens. Hij weet nog nie alles. Misschien onttrekt iets wezenliks sich aan zijn waarneming. Hetzelfde geldt voor die hede. Nauwelijks heeft hij zijn skema voltooid, zijn aantekeninge afgesloten, of een nuwe huwelik dient sich aan, een nuwe geboorte dwingt hem tot voortzetting van zijn taak. Dus een dwangneurose? Nee, veeleer een onverzadigbare behoefte aan worteling, aan steeds dieper fixasie, aan steeds grondiger insigt.

Wie onze Sisyphus ondervraagt oor die doel van zijn rustelose werkzaamheid, krijgt dan ook ten antwoord dat hij kennis van zijn geslacht

nastreeft, of van het geslacht dat hem om welke reden ook bezighoudt. Kennis om het loutere plezier van het kennen? Natuurlijk niet, althans niet alléén — want zonder genoeg een welwaardige kennis. Wie naar zijn voorouders zoekt, naar een wapen, een reputatie, een familietraditie, vraagt om symbolen en waarden die als attriboot van zijn persoonlijk bestaan kunnen fungeren, door hem een verlengstuk van identiteit te geven of een instrument ter vereenzelviging met de collectiviteit die het geslacht vormt. Spreekt die vraag om herkenning niet genoegzaam uit het groeiende succes van de kwartierstaat als onderzoeksmodel? Het initiatief dat u vandaag zelf genomen hebt, legt daar getuigenis van af. De kwartierstaat suggereert immers dat door de optelsom van x voorouders volkomen kennis wordt bereikt over de geslachtsdeterminanten van de kwartierdrager. Maar betekent die kennis feitelijk meer dan dat enkele verbindingslijnen worden getrokken, her en der wat bakens worden gezet in het duistere, onbestemde magma van het verleden dat om duiding en benoeming, kortom, om een toekomst schreeuwt? Confuus voelt de vorser aan dat dit verleden voor hem relevant is, omdat het de sleutel tot een deel van zijn wordingscomponenten, van zijn identiteit bevat. Om die terug te vinden trekt hij lijnen vanuit een structuur die voor hem herkenbaar is en die tevens een centrale affectieve waarde voor hem vertegenwoordigt omdat ze zijn meest oorspronkelijke verankeringspunt in de samenleving vormt, namelijk bloedverwantschap.

Groepsidentificatie via bloedverwantschap is legitiem, maar niet zonder meer vanzelfsprekend. Ze betekent een keus uit een hele reeks modellen van groepstoebehoren. Zonder nu onmiddellijk aan kolchozen, kobboetsen en communes te denken, vinden we aan de ene eindterm van ons verleden de groepspromiscuïteit van het middeleeuwse hof en aan de andere een door echtscheidingen, adoptie en hergroepering van kinderen steeds ondoorzichtiger wordend gezinsverband. De eindeloze kolommen vol verzoeken tot naamswijziging in de huidige Staatscourant laten zien dat van het dynastisch prestige van de verwekker in geval van scheiding thans nog maar weinig over is en, belangrijker voor ons perspectief, dat de identificatiemogelijkheid van het kind via zijn afstamming zometer geringer, dan toch minstens minder inzichtelijk aan het worden is. Ook in vroeger tijden was die inzichtelijkheid wel eens zoek. Zoals thans niet iedere met opa of tante, en nog minder met omaatje of oom aangeduide persoon die kwaliteit ook in de biologische zin bezit, zomin waren de tientallen personen die een man als Johan de Witt in zijn briefwisseling met 'neef' aanduidt, onmiskenbaar duidelijke neven in de zin van het huidig spraakgebruik (2).

Daarmee komen we op een wezenlijk punt. Beschrijving in brute staat — een stamboom, een kwartierstaat, een parenteel — geeft, hoe wezenlijk en noodzakelijk zij ook moge zijn als inventarisatie van gegevens, slechts

een illusie van kennis. Ze verschaft in de letterlijke zin van het woord, slechts *weetjes*, die pas reliëf krijgen en tot *inzicht* leiden tegen de achtergrond van een ontwikkeling (een conjunctuur) of een globaler, samenvattend beeld (een structuur). Een geslachtsregister waarin het wemelt van ministers, generaals en rentenierende edellieden heeft wetenschappelijk gezien op zichzelf niet meer betekenis dan een stamboom vol timmerlieden, landbouwknechts en voddenrapers. Beide krijgen slechts historische zin doordat ze in het model van een sociale structuur worden geplaatst waarbinnen de minister hoog, de voddenraper laag blijkt te scoren, omdat sociale dimensies als beroep, milieu en prestige tot vorming van een stratificatie leiden waarbinnen elite zich van niet-elite probeert te differentiëren. De plaatsing binnen zo'n globaal model geschiedt bij degenen die zich voor stamboomonderzoek interesseren gewoonlijk automatisch en onbewust: de bestaande sociale orde en sociaal-professionele verdelingsschaal wordt dan als referentiekader gebruikt. De adel, als sociaal hoogstgewaardeerde stand, krijgt de meeste punten, het proletariaat de minste. De anachronismen die in zo'n statische waardenschaal vaak binnensluipen, vooral wanneer meerdere eeuwen worden overschouwd, blijven gewoonlijk buiten het blikveld, Geslachtskundig onderzoek werkt in zo'n geval louter in bevestigende zin op de wensdromen van de vorser in.

Wie verder wil dan zulk een illusie van kennis, die in werkelijkheid niets anders dan invulling van een reeks gegevens op een reeds voorbedrukt sociaal waardenformulier is, komt op het terrein van duiding en verklaring. Ook daar gaat het niet aan absolute zekerheid te verwachten in de natuurwetenschappelijke zin, zoals we zekerheid kunnen verkrijgen over de aantoonbaarheid van het absolute nulpunt. De zekerheid die kan worden verkregen, is een sociaal-wetenschappelijke, verankerd in geverifieerde hypothesen binnen een theoretisch raamwerk. Pas op dit punt treedt de genealogie — de geslachtskunde, zoals uw Genootschap haar met een loffelijk, maar som wat misleidend purisme is blijven noemen — mijn betoog binnen. Want juist die systematische duiding, die gestructureerde interpretatie, die beredeneerde verklaring vormt de *logia*, de wetenschap die het tweede lid van de term uitmaakt. Het gaat daarbij niet slechts om ambachtelijk verzamelen van gegevens, maar om heuristisch zoeken naar dimensies die wezenlijk zijn voor het verstaan van wat het geslacht als levende collectiviteit inhoudt, om het formuleren en testen van hypothesen over de plaats van de familie in de samenleving, om het analyseren van de affectieve waarden en de denken verklaringsmodellen die een rol gaan spelen zo gauw een individu zichzelf met een bepaald geslachtsverband identificeert. Hoever gaat dan immers zijn familiezin, zowel in de diepte als in de breedte? En tot waartoe weet de familie hem op haar beurt te raken, te vormen, te trans-

transformeren? Kortom, in hoeverre draagt de relatie tussen individu en geslacht, en van geslachten onderling, bij tot het vormen van dat creatieve samenlevingsverband dat wij aanduiden met de term cultuur (in de breedste zin van het woord), en omgekeerd? Is de zin van het woord genealogie in het huidige spraakgebruik verwaterd tot die van nijvere verwantschaps- en afstammingsvorsing, hier zou ik willen pleiten voor een bewuste en consequente terugkeer naar de oorspronkelijke, sterke betekenis van genealogie als wetenschap van datgene wat het familieverband aangaat (3). En wel een volwaardige, zelfbewuste wetenschap die de uitdaging van een interdisciplinaire aanpak weet te aanvaarden. Niet slechts de morrende huisslaaf van de historische demografie of de voetveeg van een nooit tevreden sociologie.

U weet allen dat dit niet altijd zo geweest is. Afstammingsonderzoek levert bijdragen tot het verstaan van historische ontwikkelingen en processen. In de tijd waarin de geschiedwetenschap zich uit de andere op de chronologische maat gebaseerde disciplines — zoals de diplomatiek, de penningkunde, de sigillografie, de tijdrekenkunde — emancipeerde en de status daarvan verlaagde tot die van hulpwetenschappen, net goed genoeg om de historicus van kritisch getoetst materiaal te voorzien, heeft ook de geslachtskunde dat lot gedeeld. In het licht van de ontwikkeling van de historische kritiek gaat het hier om een noodzakelijke fase. De geslachtskunde heeft zichzelf in de 19e en 20e eeuw geleidelijk teruggetrokken uit haar maatschappelijk engagement. Ze objectiverde zichzelf langzamerhand tot een ambacht, dat beperkt bleef tot feitenverzameling en collectievorming. Dit hield een kritische afrekening in met de door prestige-overwegingen overwoekerde genealogie van het Ancien Régime — de goeden natuurlijk niet te na gesproken. Genealogie was immers een strategisch instrument geworden van positiebepaling in de samenleving (4). Adelsgeslachten als de heren van Brederode en van Arkel, maar ook burgerfamilies als De Graaf, Pauw en zoveel anderen voerden in de 17e eeuw hun herkomst terug tot Trojaanse halfgoden, Griekse helden of sociaal ook zelf reeds omhooggevallen Romeinse senatoren. De behoefte aan worteling, tot uitdrukking gebracht in de identificatie met een cultureel eminent verleden, dat dank zij het humanistische, klassiek georiënteerde opvoedingssysteem mentaal en affectief herkenbare waarden voorhield die thans veel verder van ons af zijn komen te staan, werd hier nog versterkt door een schier onverzadigbare zucht naar prestige, toenmaals de scheppingsbron van elitevorming. De genealogie kon die zucht ook metterdaad bevredigen, omdat afstamming voorrechten, rechten en in elk geval aanzien verleende.

Al is het prestige dat aan afstamming kan worden ontleend in onze samenleving bepaald nog niet zo gering geworden als sommige wetenschappers wat overhaast beweren en al heeft de oorspronkelijke adelstand

zich uitgebreid met nieuwe dynastieën die hun deftigheid ontleen aan het intellect, het financieel kapitaal, de historische functies of de ondernemingszin van bepaalde leden van hun geslacht, toch is afstamming geen leidend beginsel van de huidige maatschappelijke orde meer, hoogstens een aspect van een alternatieve ordening die de tekorten in het maatschappelijk aanzien moet dekken. En ik denk bij dit laatste dan, pêle-mêle, aan vroeger invloedrijke geslachten die uit de herinnering aan hun aanzienlijkheid een substituut van prestige putten (5), maar ook aan de scharen werklozen en gepensioneerden die op het ogenblik de archief-ruimten overstroomden en wier geheime genealogische motivatie misschien niet alleen maar die van een zinvolle vrijetijdsbesteding is. Wellicht proberen ze langs die weg inhoud te geven aan een naam die door de samenleving niet meer of onvoldoende wordt erkend. In een sociaal-economische conjunctuur waarin niet alleen stijgingsambities maar zelfs de vraag naar zinvolle, produktieve activiteit radicaal wordt gefrustreerd, mag men een vlucht in alternatieve oplossingen verwachten.

Nu de historische kritiek de bezem heeft gehaald door de inhoudelijke pretenties van de oude genealogie, als kind van de oude orde, blijft er veelal slechts een kille, bloedeloze en niet zelden ook fantasie-loze afstammingsvorsing over. Het is alsof de generatiestroom de kwaliteitsstroom heeft vervangen. De eindeloze kwartierreeksen met louter namen of beknotte data die men in sommige genealogische tijdschriften tegenkomt, leggen daar een welsprekend maar oersaai getuigenis van af. Ze zeggen meer over de behoeften van de stamboomvorser, dan over zijn onderzoeksobject. De genealogie mag dan inhoudelijk gezuiverd zijn, voor de modale onderzoeker staat het familiemodel als zodanig naar de vorm nog kaarsrecht overeind — en ik zou zelfs durven zeggen: meer dan ooit. Historici en filosofen hebben de laatste jaren aangetoond hoe het huidige gezin sedert de 19e eeuw het produkt is geworden van een versmallende ontwikkeling, waarbij het op steeds ingrijpender wijze gecontroleerd wordt door en steeds groter aantal overheidsinstanties op alle terreinen van het maatschappelijk leven (6). Deze controle, die impliciet van het beginsel uitgaat dat het gezinsverband de meest efficiënte ingang vormt tot beheersing van het individu, speelt thans een centrale rol, hetzij in formerende hetzij in deformerende zin. De traditionale controleinstanties zoals het brede familieverband, de leeftijdsgroep, de buurtschap of de beroeps- of standsorganisatie zijn er vrijwel onschadelijk door gemaakt. Mogen we de overweldigende belangstelling die het stamboomonderzoek thans kent, interpreteren als een nostalgisch verlangen om het enge gezinsverband te ontvluchten? Of ligt ze juist op hetzelfde spoor als die vernauwende ontwikkeling en probeert ze in termen van geslachtsverband te definiëren wat daar in werkelijkheid al sedert lang aan ontsnapt en langs heel andere maatschappelijke kanalen gestalte

krijgt? In beide gevallen is de familie de strohalm die het individu grijpt als het gezin hem ontglipt.

Deze en soortgelijke vragen naar de legitimiteit van de poging om de wereld langs lijnen van bloedverwantschap en geslachtsopvolging zin en samenhang te geven, alsmede het zoeken naar een pluraliteit van antwoorden hierop, vormen nu precies het eigen object en dus ook de eigen taak van de genealogie als sociale wetenschap. Ze veronderstellen dat de samenleving iets anders is dan het resultaat van een objectieve optelsom, of van een louter toevallige clustering van biologische evenementen als geboorte, liefdesgemeenschap en dood. Ze erkennen dat elk zich in de tijd uitstrekkend samenlevingsverband, ook het schijnbaar zo natuurlijke en vanzelfsprekende gezin, het resultaat is van een steeds herhaalde keus. En tegelijk dat de richting van die keus in vergaande mate wordt aangegeven door sociale, dus culturele factoren, door inerte instituties als familietradities, milieu en opvoedingspatronen, kortom door sociaal-culturele waarden die zichzelf onder invloed van de gemaakte keuzen verder blijven ontwikkelen. De relatie is dus dialectisch, of liever gezegd, er bestaat een interactie tussen de keuzen die door individuele personen worden gemaakt en de waarden die collectief gestalte krijgen.

Dit interactieproces draagt een wezenlijk historisch, d.w.z. voortschrijdend karakter. Het kan worden voorgesteld in de vorm van een spiraalbeweging, niet als een eeuwige wederkeer. In eerste instantie lijkt dat overigens niet vanzelf te spreken. Sluit de opeenvolging van generaties bijvoorbeeld niet treffend aan bij het cyclische geboorte/bloei/dood-model dat Arnold Toynbee voor de analyse van de grote wereldbeschavingen heeft ontworpen? Toch vormt de geslachtsketen naar traditioneel Europees overtuiging geen eeuwige herhaling. De grondstructuur van het Europees familiemodel is niet repetitief, maar cumulatief, of beter: selecterend-cumulatief. Elke schakel vormt niet eenvoudig het evenbeeld van de vorige, maar profiteert van nieuwe inbreng en stoot een deel van de oude elementen af. Een ander deel blijft echter bewaard en op dat duurzame depositum wordt de geslachtslegitimiteit gefundeerd. Het geslacht, versymboliseerd in de geslachtsnaam (het *gentilitium*), is voor de Westeuropeaan een keten die door de steeds herhaalde, cumulerende selectie van waarden eigen kenmerken ontwikkelt waaraan de leden van het geslacht aanzien kunnen ontleen en waaruit zij waarden en kracht kunnen putten. De geslachtsketen is een potentie die steeds weer nieuwe verwerklijkingsmogelijkheden onthult, zonder die overigens dwingend voor te schrijven. In de westerse traditie worden die geslachtskenmerken overgeleverd door de vader, die naar oude medische overtuigingen de enige auctor biologicus van het kind was (7). Het is opvallend hoe lang de opstellers van stambomen en stamreeksen ook na de volledige revisie van de animalculistische ideeën over de conceptie nog aan de overdracht

via de vader zijn blijven vasthouden. Het puur biologisch afstammingsmodel dat in een stamboom wordt gesuggereerd, is in werkelijkheid geheel overwoekerd door een sociaal en juridisch legitimatiemodel: zolang de vader het kind niet heeft erkend, is het volgens de aloude wetgeving, en nog steeds naar veler overtuiging, niet legitiem. De vader blijft immers nog degene die zijn naam aan het kind geeft. Als iemand het over 'zijn' stamboom heeft, gaat het dan ook steeds om een patrilineaire reeks, d.w.z. om afstamming in vaderlijke lijn. Alsof de moeder geen inbreng had! Toch zijn er ook wel tegenkrachten geweest.

De hoogmiddeleeuwse theologen van Cluny en Gorze bijvoorbeeld raakten met dat model in de knoop. De lineaire opvolging van generaties via de vader alleen was hun te seculariserend. Ze veronderstelt immers dat de krachten in elke generatie van binnenuit vernieuwd worden en dat er dus noch echte wording noch — en daar zat natuurlijk de angel — uitverkiezing, gratuïete keuze van Godswege mogelijk is. In het genealogisch waardenpatroon is de echte held inderdaad van vaderskant steeds van hoge geboorte, ook al is hij er zichzelf niet van bewust en merkt hij dat — u kent de sprookjes wel — eerst achteraf. Om beide waarden te redden — namelijk enerzijds de legitimerende overlevering van deugden via de mannelijke geslachtsketen, anderzijds de onvoorzienbare ingreep van de goddelijke genade, oftewel, zoals wij dat zouden zeggen, het voorkomen van moed en deugd in andere, meest lagere sociale categorieën — stelde de Middeleeuwer het model dan ook bij. Zo verleent onze dichter Hendrik van Veldeke aan de eerste bisschop van Maastricht, Sint Servatius, verwantschap met Christus via de vrouwelijke lijn. Servatius is bij hem de achterkleinzoon van een oudtante van Christus, namelijk van een zuster van diens grootmoeder Anna. De verwantschap met de man die Christus was, fundeert dus zowel Servatius' heiligheid als zijn levensopdracht, terwijl tegelijk door de generatieschakeling via de *vrouw* wordt aangegeven dat die waarden op onverdiende genade steunen, niet op overdracht of legitimering door de vader (8).

Waarom ik u dit voorbeeld vertel? Omdat het op uitstekende wijze laat zien hoe genealogische duiding tot stand komt doordat in een bepaalde sociale context biologische componenten een juridische of symbolische lading krijgen. Kortom, hoe binnen een bepaalde samenleving een culturele vorm wordt gegeven aan verwantschapsrelaties. Of, om op mijn beginstelling terug te komen, hoe personen vervlochten zijn met ontwikkelingslijnen van cultuur. Ondanks de schijnbare objectiviteit van het biologisch substraat is echt genealogisch onderzoek immers langs allerlei wegen met cultuur verbonden en kan het als wetenschappelijke benadering niet om de theorieën, hypothesen en verworvenheden van een groeiend aantal andere sociaal-culturele wetenschappen heen.

Daarvan noem ik op de eerste plaats de *culturele antropologie*. Door

de geweldige groei van het aantal afstammingsonderzoekers is de genealogie de laatste jaren tot een volledig uitgekristalliseerd leerobject geworden dat een eigen methode hanteert en net als ieder ander leerobject aan een bepaalde canon van wetenschapsbeoefening gehoorzaamt. De recente PBNA-cursus 'Genealogie' is daar het meest volkomen voorbeeld van (9). Die methodische canon wordt gevormd door een classificatiesysteem van personen in functie van biologische afstammingslijnen. Omdat alleen strict biologische afstamming wordt erkend, wordt elke mythevorming uitgebannen. Weg dus met Dido en Aeneas, maar ook met Clovis en Karel de Grote als mythische oervaders. De Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen, ook wel Mormonen genoemd, geeft deze canon zelfs een symbolische waarde, in zoverre als de namen van alle via genealogisch onderzoek ontdekte biologische voorouders in haar tempels ter inwijding in het evangelie kunnen worden opgedragen (10). De genealogie is hier tot een bijna zelfwerkend heilsmiddel geworden. Maar dat wil nog niet zeggen dat het voorstellingsstelsel van verwantschapsrelaties dat de biologische afstamming tot uitgangspunt neemt, ook vanuit zichzelf verklarende waarde heeft. Met behulp van de informatica zal het misschien ooit mogelijk worden — en voor de rechtgeaarde genealoog zal de verleiding groot zijn — alle of vrijwel alle Nederlandse families in één gigantisch netwerk aan elkaar te relateren. In werkelijkheid heeft zo'n verwantschapsconstructie niet méér zin dan de uitspraak dat alle mensen van één ouderpaar afstammen. Ze beantwoordt namelijk niet aan enig verwantschapsgevoel, aan de duiding, de zingeving van verwantschapsrelaties in een concreet samenlevingsproject dat de algemene biologische samenhang van de mensheid tot overzienbare en daardoor affectief leefbare stukken verknijpt, zodat er een levend sociaal organisme kan ontstaan.

Op kleinere schaal geldt die opmerking overigens eveneens voor taal van recente genealogische studies die uitsluitend uitgaan van biologische, juridisch gesanctioneerde afstamming. Al staat de filiatie daarbij onomstotelijk vast, het is niet mogelijk om op grond van een stamboom alléén zinvolle uitspraken te doen over de wijze waarop het sociaal netwerk dat levende families zijn, gestructureerd is of feitelijk functioneert. Niet alleen omdat veel leden elkaar niet kennen en hele takken elkaar negeren, maar vooral omdat in het sociaal verkeer vaak andere verwantschapslijnen de voorkeur genieten dan de biologische filiatie zou doen vermoeden of ook, en wel steeds meer, omdat bepaalde samenlevingsvormen niet tot biologische gevolgen of tot een juridische constructie leiden. Vroeger speelden ongetrouwde ooms en tantes bij de opvoeding soms een belangrijker rol dan de ouders — om van het huispersoneel nog maar te zwijgen. Het cultureel-antropologische familiebeeld stelt dan ook andere vragen dan het biologische. Hoe de rangorde tussen

kinderen onderling en tussen jongens en meisjes geregeld is, welke rol zij eventueel in het gezin spelen, en of er tussen hen een vast beroepskeuzepatroon bestaat; met welke familieleden precies man en vrouw zich elk voor zich bemoeien; wie zijn geslachtsnaam aan de kinderen geeft; of de vrouw de hare gebruikt en hoe; wie van de familieleden in geval van nood bijspringt; wie doop- of huwelijksgetuige, bruidsmeisje of lijkdrager mag zijn; naar wie kinderen worden vernoemd; in hoeverre aanverwanten als recht van spreken hebbende familieleden worden beschouwd; wie er precies tot een 'gezin' behoort; welke graden het taboe op incest omsluit; tot welke graad iemand nog als feitelijk familielid wordt beschouwd (de beruchte 'neven'); wie bij een doop, verjaardag, bruiloft of begrafenis worden uitgenodigd; wie wat betaalt of erft; en wat de intensiteit is van de relaties tussen de verschillende graden. Kortom, de wijze waarop een familie functioneert, met inbegrip van haar houding tegenover buitenstaanders, vormt het onderzoeksterrein waarop pas echt duidelijk wordt welke sociale betekenis de familie precies heeft (11).

Families staan in dat opzicht overigens niet op zichzelf. Ze reproduceren relatie- en waardepatronen die in hun tijd, milieu, stad, dorp of streek opgeld doen. Bovendien evolueren die patronen onder invloed van een veelvoud van factoren. In de families die Hildebrand zo treffend schilderde, herkennen de meesten van ons de hunne ongetwijfeld al niet meer. De eerste taak van de genealogie als sociale wetenschap zal dan ook zijn die netwerken te reconstrueren. In zeker opzicht zijn de genealogen daar zelf het best voor toegerust: zij kennen de familie-archieven waar de bronnen liggen op hun duimpje, en hebben als ze zelf tot de bestudeerde familie behoren, een rechtstreekse kennis die de antropoloog moeizaam moet reconstrueren. De antropoloog heeft daarentegen de onontbeerlijke theorieën en modellen bij de hand die een dergelijk onderzoek vruchtbaar kunnen maken, en hij weet gewoonlijk beter langs welke weg hij zijn doel het snelst kan bereiken.

De familie is echter niet alleen een naar binnen toe functionerend organisme, ze vormt als zodanig ook een verklaringselement van de *sociale ontwikkeling*. Uitgangspunt daarbij is dat de gezinsleden, en in ruimere zin alle leden van een familie, door hun geboorte aan een bepaalde sociale categorie, klasse, stand of milieu worden vastgeknoopt (12). Via beroep of positie van vader en/of moeder biedt die categorie immers een bepaalde leef- en niet zelden ook denkwijze aan, welke normalerwijze via basisopvoeding en milieu-invloed door het jonge kind wordt geassimileerd. Door de latere leerprocessen, met name de school en het beroeps-onderricht, wordt dat categoriale toebehoren gewoonlijk nog versterkt. Globaal zijn dan twee ontwikkelingen denkbaar. Ofwel er wordt nadruk gelegd op die elementen, die het kind binnen de sociale categorie van

houden (reproductie). Ofwel er worden grondslagen gelegd voor sociale mobiliteit, gewoonlijk uiteraard in opwaartse zin. Een aanleiding nam men wat al te gemakkelijk aan — wellicht vanuit theoretische overtuigingen die thans opgeld doen — dat in vroeger tijd elke familie als een eenheid leefde naar sociale stijging. Motiveringen vallen in de geschiedenis moeilijk te achterhalen. Maar gezien het overwegend statisch karakter van vroegere samenlevingen — de schommelingen tussen de categorieën hebben, op de korte termijn gezien, gewoonlijk een beperkte amplitude en blijven meestal binnen de sociale hoofdgroep beperkt — kan het op het ogenblik toch verstandiger een vraagteken bij die theoretische stijgingshypothese te zetten en voorlopig te veronderstellen dat alle samenlevingstypen of milieus een gelijke mate van stijgmogelijkheid hebben gekend (13). Temeer niet daar het waardenpatroon bv. een standensamenleving geheel anders ligt dan dat van een marktsamenleving. Denken we maar aan het arbeidsethos. Waar in het verleden het *otium* van het rentenieren, al is het ook in relatieve termen een hoge waarde is, blijkt niet werken (zelfs gedwongen) in het verleden als een schande te worden beschouwd die men niet gauw zal aanvaarden, al heeft men ook geld in overvloed.

geboorte, opvoeding en leerprocessen op een bepaald sociaal niveau zet, versterkt het individu dit groepstoebehoren gewoonlijk nog door zijn keuze van beroep en levenspartner, waarbij steeds minstens twee factoren invloed hebben: de invloeden van het in zijn familie gangbare keuzepatroon een kant — al was het maar in het negatieve, door verzet ertegen. Ook dan weer twee basissituaties mogelijk: ofwel er vindt dynastievorming plaats, ofwel er komt sociale mobiliteit tot stand. Dit laatste vindt gewoonlijk pas bij de overgang van de ene generatie naar de andere plaats (14). Juist vanwege de druk die van familie en milieu uitgaat, kan het individu er veel minder vaak in binnen zijn eigen levensloop in te slaan om te malen steeds hogere sociale barrières te doorbreken. Dynastievorming vindt plaats doordat binnen een enger of wijder familieverband rijkdom, kennis, beroep, financieel kapitaal of macht wordt overgeërfd. Bekend zijn de dynastieën van professoren, predikanten, artsen en ambtenaren. Sinds de laatste jaren denkt men aan dynastieën in handel en ambacht. In dat laatste geval biedt de transmissie van kapitaal (hoe gering ook) gecombineerd met kennis en vaardigheid een ideale voedingsbodem voor dynastievorming, gepaard met sociale stijging. Families die niet over voldoende stijngsmiddelen beschikken, kunnen ertoe gedwongen worden om generaties lang pas op de plaats te maken. Dat geldt thans veelal voor de arbeiderskringen, dat gold in vroeger tijden vaak voor bijvoorbeeld de boeren. Men kan zich denken dat de sociale situatie niet alleen uitzichtloos was, maar zich van generatie op generatie de ene generatie op de andere nog verslechterde. Het spreekt vanzelf dat genealogisch onderzoek niet alleen een wezen-

lijke bijdrage kan leveren tot bestudering van deze problemen, maar zelfs een absolute voorwaarde voor is. De historici spreken bij zulk onderzoek echter niet van genealogie, maar van prosopografie of collectieve biografie (16). Het gaat er namelijk niet om de geslachtsreeks zichzelf te bestuderen, maar van alle (of van een bepaalde categorie) personen uit een aantal geslachten een beeld te krijgen, dat op zichzelf die personen niet volledig hoeft te beschrijven, maar wel voor allen dezelfde gegevens verschaft, zodat vergelijkbare reeksen ontstaan waaraan hypothesen kunnen worden getoetst en conclusies kunnen worden verbonden. Wil het werk van de stamboomvorser hier dienstbaar kunnen zijn aan de genealogie als sociale wetenschap, dan worden er natuurlijk bepaalde eisen gesteld. Niet alleen op het punt van een strikte eerlijkheid bij de weergave van beroep, positie en soortgelijke gegevens — de voorzitter behoort te spreken, ook al is dat in het verleden niet altijd het geval geweest (17) — maar ook wat de discipline betreft die opgebracht zal moeten worden om na formulering van de noodzakelijke sociale-historische hypothesen het vaak moeizame zoekwerk naar minder gangbare gegevens ter hand nemen. Te hooien en te gras speuren is er dan niet meer bij: de waarde van de conclusies staat of valt met de volledigheid van de gegevens die in het materiaal of het sample zijn verwerkt. Nu een laatste vereiste speelt een grote rol bij sociaalwetenschappelijk onderzoek. Was de genealogie in het verleden begrijpelijkerwijs vaak gericht op verheerlijking en legitimatie van aanzienlijke families, of op onderzoek naar de wording van aanzienlijkheid, de sociale wetenschappen interesseren zich minstens in gelijke mate voor het overgrote deel van de bevolking dat niet op enig maatschappelijk aanzien kan bogen, en met name voor sociale daling (18). Ook hier lijkt mij bijstelling van de blikrichting vereist.

In 'Buddenbrooks' schildert Thomas Mann op exemplarische wijze het lot van een Lübecker handelsdynastie. Duidelijker wellicht dan in veel andere, vergelijkbare romans en studies komt hier een notie naar voren die door Herman Mitgau, de Duitse socioloog die de genealogische sociaalwetenschappelijke grondslagen heeft trachten te geven, als 'Generationsschicksal' is omschreven (19). In de geschiedenis van familie als de Buddenbrooks zijn duidelijk vier etappes te onderscheiden die aan evenzoveel generaties beantwoorden, en wel in functie van het belangrijkste sociaal-psychologische kenmerk van de leidende figuren ervan: achtereenvolgens treden er bouwers, heersers, genieters en verliezers voor het voetlicht. Uiteraard gaat het hier niet om een universeel collectief-psychologisch model dat zonder meer op alle andere geslachten kan worden toegepast, maar twee dimensies ervan zijn zowel voor de historicus als de genealoog belangrijk. Op de eerste plaats de vaststelling dat bij de verklaring van historische ontwikkelingen en processen

aandacht moet worden geschonken aan de opeenvolging van generaties als zodanig. En vervolgens de suggestie dat elke generatie haar specifieke kenmerken meekrijgt op grond van de inwerking van in familie- of gezinsverband overgeleverde biologische, juridische en culturele componenten op het door de samenleving in haar geheel aangeboden concrete milieu. Uiteraard is hier sprake van een constante wisselwerking, maar het lijkt wel zeker dat vanuit sociaal-psychologisch oogpunt familie en samenleving elk een eigen ontwikkelingsritme hebben. De wijze waarop deze beide ritmen op elkaar inspelen, is van groot belang voor de manier waarop individuen en groepen vormgeven aan hun maatschappelijk optreden. In globaal maatschappelijk perspectief kan het generatie-concept slechts naar analogie worden gebruikt, als een analytische constructie waarvan de werkelijkheidswaarde thans sterk wordt aangevochten (20). Maar in het raam van de familie-ontwikkeling kan het veel gemakkelijker operationeel worden gemaakt. Een met wetenschappelijke methoden en vraagstellingen werkende genealogie kan op dit punt een zeer belangrijke bijdrage leveren aan de sociaal-psychologische analyse van maatschappelijke verschijnselen (21).

Het zal de aandachtige toehoorder intussen zijn opgevallen dat ik tot nu toe zeer terughoudend ben geweest ten aanzien van de *biogenetische* toepassingen van genealogisch onderzoek (22). Die terughoudendheid geldt uiteraard niet voor strikt biologische aspecten zoals het bloed-groeponderzoek, dat ook voor historici belangrijk conclusies toelaat, bijvoorbeeld ten aanzien van de collectieve migratiegolven (23). Of voor onderzoek naar erfelijkheid van langs biologische weg overgedragen ziekten of lichaamskenmerken. Ik hoef u hier maar te herinneren aan de beroemde vooruitstekende onderkaak van de Habsburgers (24). Mijn voorzichtigheid geldt vooral de erfelijke overdracht van intellect of begaafdheid. Door genealogen, psychologen en historici wordt daar soms al te snel toe besloten wanneer ze met dynastieën van familieleden met eenzelfde beroep of vaardigheid worden geconfronteerd. Daarbij wordt gewoonlijk overigens slechts gelet op dragers van dezelfde naam, dus op afstamming in mannelijke lijn. Men verwacht dan vaak, zoals de Franse historicus Marc Bloch dat uitdrukte, filiatie en explicatie. De genetische reeks wordt al te licht tot een verklarende reeks, en kan in familieverband zelfs misvormd worden tot een normatieve, determinerende reeks waaraan nieuwe generaties zich hebben te conformeren op straffe ervan als mislukt of gedegeneerd te worden beschouwd. Het beroemdste geval is, zoals bekend, dat van de familie Bach, die meerdere generaties niet onverdienstelijke componisten telde (25). Op grond daarvan wordt de muzikale begaafdheid er vaak als erfelijk beschouwd, zonder dat overigens wordt verklaard waarom de laatste generaties nauwelijks of in het geheel geen musici meer voortbrachten. Een juiste beschouwing van

de erfopvolging zou echter net zo goed tot een tegenovergestelde conclusie kunnen leiden. Het genie Johann Sebastian stond namelijk midden in de reeks van de erfopvolging, niet aan het eind ervan. Van een volledige overdracht of van accumulatie was dus niet zonder meer sprake. De genealogie van de familie Bach suggereert veeleer dat, in overeenstemming met de in het Ancien Régime gebruikelijke beroepsoverdracht van vader op zoon, de afstammelingen van Johann Sebastian wel een uitstekende muzikale opvoeding kregen, maar niet begaafd genoeg waren om het peil van hun voorvader te halen. Vandaar dat de familie langzamerhand haar belangstelling voor de muziek als bestaansmiddel verloor. De opvoeding lijkt in dit geval dus een zeker zo belangrijke rol te hebben gespeeld als de erfelijke aanleg. Ludwig van Beethoven had trouwens, heel prozaïsch, graanmalende, wagenmakende en broodbakkende familieleden in het Brabantse Wouw (26).

Wat ik met dit voorbeeld slechts bedoel te zeggen is, dat het naar mijn gevoel onverstandig is deterministische oorzaken van biogenetische aard naar voren te willen schuiven waar ook goede sociaal-culturele verklaringsgronden voorhanden zijn. Het gaat er mij niet om de mogelijkheid van erfelijke aanleg te ontkennen. Ik wil er slechts op wijzen dat een overhaaste conclusie in die zin het gevaar meebrengt dat het historisch contingent en steeds tevens door interactie met medemensen bepaald karakter van het menselijk handelen wordt versluierd door een biologisch determinisme dat maar al te vaak al spoedig een teleologische, doelgerichte duiding krijgt, zonder dat men zich van de premissen en implicaties van zo'n interpretatie bewust is. Conclusies in tegenovergestelde zin zijn gewoonlijk slechts een kwestie van een goede probleemstelling en van volhardend zoeken. De lijnen waarlangs de samenleving vorm krijgt, hangen op een zo complexe manier met elkaar samen, dat oppervlakkige conclusies vanuit simpele gelijkenissen onverantwoord zijn. Zo kan men, in plaats van tot erfelijke aanleg te besluiten, overdracht van intellect of vaardigheid vaak voldoende verklaren door een grondige milieu-analyse. Opvoeding en vorming in een besloten familie- of milieuverband, dat ook de huwelijkspartners in de eigen groep laat kiezen (endogamie) en daarmee op de koop toe het kapitaal binnenskamers houdt, scheppen wat de sociologen een intellectuele *habitus* zouden noemen, die van vader op zoon wordt doorgegeven en als twee druppels water op erfelijke aanleg lijkt. De Franse socioloog Bordieu heeft voor deze intergenerationele overdracht van intellectuele vaardigheden en door het milieu bepaalde omgangsvormen de termen 'cultureel kapitaal' en 'sociaal kapitaal' bedacht (27). Deze geven inderdaad goed aan dat het hier om kwaliteiten gaat die het kind zonder tegenprestatie van zijn familie en milieu meekrijgt en die door hem in de samenleving te gelde kunnen worden gemaakt.

(sal vervolg word)

Noten

- 1 Terzijde moge worden opgemerkt dat zulk misverstand bij het spraakgebruik nog in de hand wordt gewerkt door de paradigmatische toepassing van het grondmodel van de genealogie — dat als een dwingende, het subject producerende en beheersende afstamming wordt geïnterpreteerd — op de wetenschapsgeschiedenis of de kentheorie (Nietzsche, Foucault).
- 2 Haks, D. *Huwelijk en gezin in Holland in de 17e en 18e eeuw* Assen, 1982, bl. 48-54.
- 3 De termen familie- of geslachtskunde acht ik voor een dergelijke *wetenschap* minder geschikt, omdat deze zouden kunnen suggereren dat het uitsluitend om de familie of het geslacht zelf gaat, terwijl het wetenschappelijk karakter van het onderzoek juist betrekking heeft op hun relatie tot de samenleving. Wel zijn deze termen uitstekend bruikbaar om de *technische* basis van het genealogisch onderzoek aan te geven, die in het huidige spraakgebruik vaak als 'genealogie' wordt aangeduid. Sommigen spreken hier consequent, en terecht, liever van 'familiegeschiedenis' of 'stamboomonderzoek'. De verwarring van de genealogie als techniek en als wetenschap komt trouwens veelvuldig voor. Zie bv. O. Forst de Battaglia *Wissenschaftliche Genealogie. Eine Einführung in ihre wichtigsten Grundprobleme*, Bern, 1948, en P. Callery, *La Généalogie: une science, un jeu. Quelques éléments techniques pour une recherche*, Parijs, 1979 — waar de verwarring zelfs tot de titel is doorgedrongen.
- 4 Zo kan men in het toentertijd veel gelezen naslagwerk van J. Hubner *De Staats-en Koerantentolk, of Woordenboek der Geleerden en Ongeleerden*, naar de 12e druk vertaald (Leiden, 1732) I, bl. 338, de volgende definitie lezen: 'Genealogie, hiet de wetenschap der voorouderen, en het geslagregister van hoge potentaten en voorname luiden'. Zie verder H. Mitgau, 'Gewachsene Eliten: Adel-Patriziat', *Jahrbuch der Ranke-Gesellschaft*, 3 (1957) bl. 40-47, en voor de functie van de genealogie in de Middeleeuwen: B. Guenée, 'Les généalogies entre l'histoire et la politique: la fierté d'être Capétien, en France, au Moyen Age', *Annales. Economies-Sociétés-Civilisations*, 33 (1978) bl. 450-477.
- 5 Vgl. K. Bruin en K. Schmidt "Zur Genealogie der Genealogie". Over het boekstaven van "aanzienlijkheid" in het Koninkrijk der Nederlanden' *Sociologische Gids* 27/4 (1980) bl. 274-292, ook in *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 34 (1980) bl. 203-220.
- 6 Behalve aan de werken van M. Foucault denke men hier aan J. Donzelot *La police des familles* (Parijs, 1977).
- 7 Dit is slechts schijnbaar in tegenspraak met het oude vereiste een x aantal adelskwartieren te moeten opzweren voor opname in de ridderschap of voor verkrijging van bepaalde voorrechten of functies. Niet het geslacht staat in dit laatste geval centraal, maar de cohesie van de groep, die door de verwevenheid van geslachten met hetzelfde geboortenniveau optimaal gewaarborgd wordt. Wanneer er verschil van niveau is, blijft de vader de doorslag geven bij de bepaling van de stand waartoe men behoort.
- 8 W. Müller-Römheld *Formen und Bedeutung genealogischen Denkens in der deutschen Dichtung bis um 1200* (Inaugural-Dissertation, Frankfurt am Main, 1958) bl. 68-71.
- 9 *Cursus Genealogie*, geredigeerd door N. Plomp (PBNA, 1980).

- 10 Vooral op grond van *1 Kor. 15,29*: 'Verder, wat hebben zij die zich voor de doden laten dopen, hieraan, als er in het geheel geen doden worden opgewekt?'
- 11 Zie voor het feitelijke verwantschapsnetwerk en het familiebewustzijn tijdens de Republiek: Haks, D. *Huwelijk en Gezin* bl. 35-60.
- 12 Sociologen noemen dit *ascribed status* (ascriptieve status, door geboorte verworven), tegenover *achieved status* (persoonlijk verkregen status). Vgl. Foladare, I. S., 'A clarification of "ascribed status" and "achieved status"', *The Sociological Quarterly* 10/1 (1969) bl. 53-61.
- 13 Vgl. Oerlemans, J. W., 'Historische sociale mobiliteit. Enkele variaties op het thema ongelijkheid', *Theoretische Geschiedenis* 8/2 (Juli 1981) bl. 161-186.
- 14 Mitgau, H., 'Grundlagen des sozialen Aufstieges', *Soziologische Studien zur Politik, Wirtschaft und Kultur der Gegenwart, Alfred Weber gewidmet* (Potsdam, 1930) bl. 278-291, heeft het concept van de intergenerationele *Aufstiegsreihe* uitgewerkt, dat via de socioloog F. van Heek ook in Nederland ingang heeft gevonden. Een zowel genealogisch als antropologisch interessant gegeven is dat beroepsposities vaak diagonaal, nl. van de vader op een jongere zoon, of van oom op neef worden overgeleverd. Deze reeksen zijn nog weinig onderzocht.
- 15 Zie bv. Euler, F. 'Entstehung und Entwicklung deutscher Gelehrten-Geschlechter, *Universität und Gelehrtenstand 1400-1800* (Limburg an der Lahn, 1970), bl. 183-232.
- 16 Zie Roorda, D. J. 'Prosopografie, een onmogelijke mogelijkheid?', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 94 (1979) bl. 212-225. Een goed voorbeeld van zulk prosopografisch onderzoek vormt Bots, H., I. Matthey en M. Mezer *Noordbrabantse studenten 1550-1750* (Tilburg, 1979); vgl. mijn bespreking daarvan in *Annales. Economies-Sociétés-Civilisations* 36 (1981) bl. 243-246, voor de grenzen van zo'n benadering. De onderzoeksprojecten Elites (R. U. Leiden) en Bureaucratisering (R. U. Groningen) gebruiken eveneens de prosopografische methode.
- 17 Het gaat hier niet alleen om bewuste verdraaiing van de werkelijkheid. Men moet zich realiseren dat ogenschijnlijk kleine verschuivingen in de beroepspositie (bv. een bakkersknecht verfraaien tot bakker) belangrijke gevolgen kunnen hebben voor de statuspositie: de man verschuift dan nl. van de gesalarieerde sector naar de groep van de kleine zelfstandigen.
- 18 Vgl. de Vries, W., 'Verpaupering en genealogie', *De Nederlandsche Leeuw* 91 (1974) bl. 4-8. B. H. Slicher van Bath, 'Methodiek en techniek van het onderzoek naar de sociale stratificatie in het verleden', *Tijdschrift voor geschiedenis* 84 (1971) bl. 154, lijkt mij te pessimistisch wanneer hij stelt dat genealogisch onderzoek alleen de bovenste lagen van de maatschappij laat zien.
- 19 Zie de verschillende bijdragen in: Mitgau, H. *Genealogie als eine Sozialwissenschaft. Gesammelte Abhandlungen* (Göttingen, 1977), met name zijn bijdrage 'Genealogie und Gesellschaft' in *Handbuch der Genealogie* (Neustadt an der Aisch, 1972) bl. 189-191.
- 20 Zie over het generatieconcept als algemeen-historische verklarings-categorie: Mariás, J. *Generations: a historical method* (Alabama, 1970). Diens door Ortega y Gasset geïnspireerde visie wordt heftig bestreden door Redlich, F., 'Generations: a critique and reconstruction', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* 7 (1976) bl. 243-271, en door Jaeger, H., 'Generationen in der Geschichte. Über-

- legungen zu einer umstrittenen Konzeption', *Geschichte und Gesellschaft* 3 (1977) bl. 429-452. Zie verder de reeks artikelen in *Daedalus* 107/4 (Herfst 1978), en Spitzer, A. B., 'The historical problem of generations', *The American Historical Review* 78 (1973) bl. 1353-1385.
- 21 Een verdere uitwerking van dit thema zou vereisen dat we de waarde van de psycho-analyse voor de verklaring van collectieve verschijnselen toetsen. Dit voert ons hier uiteraard te ver.
- 22 Vgl. bv. Frest, G. P., 'Genealogie en erfelijkheid', *Gens nostra* 9 (1954) bl. 170-175; Hoppe, R., 'Genealogisch onderzoek ten behoeve van het medisch erfelijkheidsadvies', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 33 (1979) bl. 76-85.
- 23 Vgl. Bernard, J. en J. Ruffié, 'Hématologie et culture. Le peuplement de l'Europe de l'Ouest', *Annales. Economies-Sociétés-Civilisations* 31 (1976) bl. 661-676.
- 24 Men dient in dat opzicht overigens voorzichtig te zijn met de interpretatie van oude portretten, waarop zulke kenmerken extra zwaar kunnen zijn aangezet, juist om de familie van andere te onderscheiden. Tevens kan de betrouwbaarheid van het portret als afbeelding naar het leven gewisseld hebben met de in een bepaald tijdperk of milieu gangbare schoonheidsanon.
- 25 Geiringer, K., *Die Musikerfamilie Bach; Leben und Wirken in drei Jahrhunderten* München, 1958.
- 26 Zomerdijk, H. J., *Het muziekleven in Noord-Brabant 1770-1850* (Tilburg, 1981) bl. 4-5.
- 27 Bourdieu, P., *La distinction. Critique sociale du jugement* (Parijs, 1979), passim. Over de habitus: *t.z.p.*, bl. 189-248, en Bourdieu, P. *Questions de sociologie* (Parijs, 1980) bl. 133-136.